

Post-Truth Çağında İnanç ve Sekülerleşme

Faith and Secularization in the Post-Truth Era

Ahmet Faruk KOŞAR^{1*}

¹Samsun Üniversitesi, Sosyoloji, Samsun-Türkiye

ÖZ

Din ve sekülerleşme, salt bireysel veya toplumsal tercihlerin ötesinde, daha karmaşık sosyal, kültürel ve politik faktörlerin etkileşimiyle şekillenen fenomenlerdir. Günümüzde, sekülerleşmenin tek yönlü bir süreç olmadığı, aksine dinin yeni formlarının ve ifade biçimlerinin ortaya çıktığı, dini inanç ve pratiklerin modern yaşamın bir parçası olarak yeniden şekillendiği görülmektedir. Öte yandan, post-truth döneminin getirdiği bilgi ve gerçeklikle ilgili belirsizlikler, inanç sistemlerinin de daha esnek ve hatta kırılgan hale getirebilmektedir. Post-modern çağda özellikle kitle iletişim araçlarının gelişimi, bilginin enformasyona dönüşüm sürecine bakıldığında hakikatin değersizleşmesini görebilmekteyiz. İnanç açısından da süreç okunduğunda, inancın, bilginin faydasız tarafını kısıtladığını bilmekteyiz buna karşın; modernitenin seküler bilgilerine bakıldığında aşkınlık kısıtlanmaktadır. Günümüzde enformasyonun faydalı-faydasız şekilde artışı, bilgilerin aşkınlıktan arındırılarak insanı inşa eden yönünün de kalmamasına yol açmıştır. Bu durum bilgileri profanlaştırmış, tam olarak post-truth 'un muhtevasında yer alan hakikatin önemsizleşmesini de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, post-truth çağında inanç ve sekülerleşmenin anlaşılması, toplumsal teori ve pratiğin temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, post-truth çağında inanç ve sekülerleşmenin anlaşılmasına yönelik temel sorunları ve dönüşümleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemi, detaylı literatür taraması ve teorik incelemeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Sekülerleşme, Post modernite, Post-Truth

ABSTRACT

Religion and secularization are phenomena shaped by the interaction of complex social, cultural, and political factors beyond mere individual or societal preferences. Today, it is evident that secularization is not a one-directional process; rather, new forms and expressions of religion emerge, and religious beliefs and practices are reshaped as an integral part of modern life. On the other hand, the uncertainties regarding knowledge and truth brought by the post-truth era can make belief systems more flexible and even fragile. In the post-modern age, particularly with the development of mass communication tools, the transformation of knowledge into mere information has led to the devaluation of truth. When analyzed from the perspective of faith, it is known that faith restricts the useless aspects of knowledge; however, when looking at secular knowledge in modernity, transcendence is constrained. The increasing volume of information, categorized as useful or useless, has led to the removal of transcendence from knowledge, ultimately eroding its role in shaping individuals. This process has profanized knowledge, further contributing to the devaluation of truth, a core aspect of post-truth discourse. Consequently, understanding faith and secularization in the post-truth era remains one of the fundamental challenges in social theory and practice. This study aims to analyze the key issues and transformations related to the understanding of faith and secularization in the post-truth era. The methodology of the study includes a detailed literature review and theoretical analyses.

Keywords: Modernity, Secularization, Postmodernity, Post-Truth.

ÖNEÇIKANLAR/HIGHLIGHTS

Post-truth çağında, bilgi ve hakikatin değersizleşmesi, inanç sistemlerini esnekleştirirken aynı zamanda kırılgan hale getirmektedir. Modernite ile şekillenen sekülerleşme süreci, postmodern ve post-truth dinamikleriyle yeniden değerlendirilmekte, dinin toplumsal rolü farklı biçimlerde dönüşmektedir.

1. Giriş

Sosyoloji biliminin gelişiminde etkili olan gelişmelere bakıldığında; bilimsel devrim, aydınlanma düşüncesi ve endüstri devriminin etkili olduğu bilinmektedir. Bilimsel devrim ile birlikte antik yunan felsefesinde kabul gören doktrinler reddedilmiş; fizik, astronomi, biyoloji gibi alanlar başta olmak üzere bilim dallarında çeşitli çalışmalarla modern bilimin temelleri atılmıştır. Bilimsel devrimin konumuz bağlamında önemi ise doğanın, deney ve gözlemlerle açıklanabilmesine yol açması olmuştur (Gönç-Şavran, 2011: 4-5). Kısacası, yaşanan olayları, doğüstü güçlerle açıklanmasının yerini sebep-sonuç ilişkisinde düşünme anlayışının almasıdır. Bununla birlikte Avrupa'daki Rönesans hareketi ile Avrupalıların kendi tarihlerini, sanatlarını, bilimlerini sorgulamalarına yol açmış, öğrenmeye ve bilime dair insan doğasına yeni bakış açıları getirmiştir. Bu bakış açılarından en önemlilerinden birisinin sosyal ve doğa olaylarını açıklamada merkezdeki gökyüzünün yerini insanın alması olmuştur (Coates vd., 1966: 3).

Süreç içerisinde modern bilimdeki gelişmelerin artarak eklenmesi, ampirizmi savunan Bacon ve rasyonalizmi savunan Descartes gibi düşünürlerle araştırma yöntemlerini gündeme getirmişlerse de Newton'un evren hakkındaki mekanik ilkelerle işlediği düşüncesi, bilimsel devrimde çok etkili olmuştur. Çünkü Newton'un bilim paradigması, evrendeki doğüstü güçlerin etkisi yerine, her şeyi yöneten yasaların olduğu ve bu yasaların araştırılıp keşfedilebileceği algısının gelişmesini sağlamıştır (Schwartz ve Ogilvy, 1979: 32). Aydınlanma düşüncesi, 18. yüzyılda gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla Avrupa'da etkili olan 1688 İngiliz Devrimlerinden 1789 Fransız Devrimiyle bitirilen, tek başına felsefi bir düşünce olmamış, toplumsal ve siyasal süreçlere kadar etkisi olmuş kapsamlı bir süreçtir (Çiğdem, 2015: 13-14). Akıl çağı olarak da adlandırılan bu süreç, aynı zamanda aklın, kilise ve dini metinlerden arındırılması olarak da bilinmektedir. Bu akılcılık da tüm toplumsal ilişki biçimlerinde ve kurumların temelinde görülmektedir (Duman, 2006: 120). Buna ek olarak aydınlanma döneminin sekülerleşme açısından önemi ise, bilgiyi elde etme ve örgütlenmede aklın rolünün savunulması olmuştur. Bu akılcılık ise ampirizm ile desteklenmiştir. Ampirizm ise doğadaki olaylar hakkında bilgi elde etmede insanın beş duygusu ile idrak edebilmesi ve deneysel gerçeklere dayanma düşüncesini içermektedir (Hamilton, 1996: 23). Bilimdeki gelişmeler ise kilisenin otoritesinden ve dogmalarından kurtularak, bilimin ilerlemede temel güç olması ve gündelik yaşamda bilimin tüm alanlara dâhil olmasının kabul edilmesi sonucunda insanın doğaya hükmettiğine inanılması üzerinde etkili olmuştur (Hamilton, 1996: 26-28).

Son olarak endüstri devrimi, üretim sisteminin dönüşümünü ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimin büyük bölümünde insanların ve hayvanların güçleri kullanılarak yapılmasından; endüstri devrimi ile birlikte buhar gücünün yani cansız enerji kaynaklarından üretim yapılmasına geçilmesidir. Sekülerleşme açısından endüstrileşmenin önemine gelecek olursak, geleneksel toplumsal hayatı çarpıcı bir biçimde dönüştürmesi olmuştur. Bu dönüşümde kitlesel güçler de etkili olmuş, basit kırsal yaşamın yerini çeşitlilik içeren bir kent hayatı almıştır. Böylece insanların daha farklı yaşantılar, ideolojiler ve inançlarla karşılaşmasını beraberinde getirmiştir.

Günümüz dünyasına gelindiğinde, bilgi ve inanç sistemlerinde köklü değişimlerin yaşandığı hem zenginleşen hem de çatışan düşünce yapılarına daha sık tanıklık edilmektedir. Araştırmacılar, dünya toplumlarını anlamak için çeşitli teoriler ve modeller ortaya koymaya devam etmektedirler (Şahin, 2024). Bu modellerin oluşumunda ise dönemin teknolojik gelişmeleri ile çeşitli ekonomik ve toplumsal devrimlerin etkili olduğunu görebilmekteyiz. Özellikle konumuz bağlamında kitle iletişim araçlarındaki dönüşümler; etik konularında, inançlarımızda ve çeşitli toplumsal hareketlerde büyük etkiler yaratmaktadır. Son yıllarda sıkça karşılaştığımız konuların başında yer alan; post-truth ve sekülerleşme süreçleri bu gelişmelerle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak günümüzde giderek daha çok birbirine eklenen farklılıklar ve çeşitlilikler dünyasında yaşadığımızı da belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple artık baskın olan tek bir din, mit, ritüel, felsefe veya kavram yoktur. Ayrıca kitle iletişim teknolojilerindeki artarak devam eden

“yenilikler”, kültürlerin ve düşünce biçimlerimizin parçalanmasını bir yönüyle de bulanıklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, post-truth çağında inanç ve sekülerleşmenin anlaşılmasına yönelik temel sorunları ve dönüşümleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemi, detaylı literatür taraması ve teorik incelemeleri içermektedir.

2. Hakikate Değer Verilen Çağ Olarak Nitelendirilen: Modernizm

18. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla kadar devam eden birtakım değişimler “aydınlanma” ve “akıl” çağı olarak da isimlendirilmektedir. Ancak modernite konusunda gelinen aşamada, günümüzde tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. Bu bağlamda, kavramın tartışılması noktasında güncelliğini koruduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte her kavramın, farklı coğrafyalarda ve toplumlarda, farklı anlamlara bürünebildiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak genel olarak modernitenin, Hristiyanlığın, Roma ve pagan dönemden ayırmak için kullanılan modernus kelimesinden geldiği ifade edilmektedir (Habermas, 1990: 30-31). Bu bağlamda Latince “modo” kökünden türeyen kelime “bugün”, “hemen şimdi” anlamlarına gelmektedir. Modernite kelime anlamı itibarıyla “geçmişte kalmamış” ve “şimdiye ait” anlamlarına da gelmektedir. Genel olarak bakıldığında dönemin düşünürleri; bilimde aklın ve mantığın evrensel ilkelerini kullanarak, insanlığın ileriye taşınacağını, mitlerden, dinlerden, büyüden kısacası doğaüstüne atıf olan tüm kutsallardan kurtulmak gerektiğini savunmuşlardır.

Örneğin; Martin Luther’in kilisenin cennetten arsa satma politikasına (endüljans) karşı çıktığı, 31 Ekim 1517 tarihli 95 maddelik bildirisini, reformun başlangıçlarından sayılmaktadır. Bu noktada Martin Luther insanla tanrı arasındaki ilişkiden ayrıcalık elde eden kiliseleri devre dışı bırakmayı istemiştir (Parlak, 2022). Bu süreç aynı zamanda sekülerleşme ve modernite düşüncesinin de etkileyici gelişmelerinden biri olarak sosyoloji alanında kabul edilmektedir.

Reform hareketleri sonucunda, Protestanlar ile Katoliklerin din adına uzun yıllar savaşmaları, otorite krizlerini de ortaya çıkarmıştır. Nihai olarak yaşanan süreçler Katolik kilisesinin otoritesini ve gündelik hayattaki etkinliğini azaltmıştır. Pre-modern olarak da adlandırılan bu süreçte, rasyonel olmayan dinlerin ve batıl inançların insanlığı geliştirmede, savaşlar doğurduğu ve mutluluk getirmediğine inanılmıştır. Dönemin aydınları bilimsel gelişmeler ve modernizm ile birlikte insanlığın sürekli bir şekilde özgürlük, mutluluk ve ilerlemelerle gideceğini savunmuşlardır.

Özellikle çeşitli alanlarda gerçekleşen bilimsel devrimler, ilerleme inancını daha da güçlendirmiştir. 16. ve 18. yüzyılları arasında gerçekleşen astronomi, fizik ve tıp alanlarında yaşanan kapsamlı ve sistematik şekilde ortaya çıkan bilimsel hareketlilik bilimsel devrimler olarak adlandırılmaktadır (Cevizci, 2005: 75). Ancak bilimsel devrimlerin sadece çeşitli bilim dallarında yaşanan birtakım gelişmeleri ifade etmek için kullanılmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu noktada, hangi bilimin muteber olduğunu hangisinin değersiz olduğunu ifade etmek için de kullanılmıştır. Tanrısal-vahye dayalı bilginin yerini aklın, deneyin ve gözlemin yer olarak değer kazanması bakımından bir paradigma değişikliğini de ifade etmektedir. Bu bağlamda Talal Esed de (1993) sekülerizm konusunda tarihi antropolojik açıdan analiz etmiş, merkezi tanrı-devlet anlayışının, bireye kaymasından bahsetmektedir.

Bilimsel devrimlerde; Nikolaus Kopernik (1473-1543) kilisenin iddia ettiği dünya merkezli evren sistemi yerine güneş merkezli evren sisteminin varlığını kanıtlamış, Giordano Bruno (1548-1600), Johannes Kepler (1571-1630), Galileo Galilei (1564-1642), Isaac Newton (1642-1727) ve Francis Bacon (1561-1626) evren sistemiyle ilgili düşünceleriyle kilisenin yanıldığını deneyleri ve gözlemleriyle ortaya koymuşlardır. Özellikle Rene Descartes (1596-1650) ve onun şüpheciliğinden hareketle, düşünme ile varlığın kavranacağına inanmasını, “cogito, ergo sum” (düşünüyorum o halde varım) cümlesiyle ifade etmesi bu paradigmatik değişimi gösterebilmektedir.

Kısacası, reform ve bilimsel devrimlerin ortaya çıkardığı en önemli sonuç bilgi kaynağı olarak aklın merkeze alınması ve bilimin insanlığı istikrarlı biçimde yükselteceği inancının hâkimiyet kazanmasıdır. Ancak ilerleyen süreçte aklın ve bilimin farklı niyetlerle kullanılması sonucunda ölüm kampları, modern dönemde ortaya çıkmıştır. Örneğin; Hitler Almanyası'nda Yahudilere karşı işlenen suçlardan dolayı yargılanan Nazi Subayı Adolf Eichmann, kendini Weberyen-rasyonel bir biçimde savunmuştur. Eichmann, Nazi savaş yönteminin kendisine verdiği emirleri yerine getirdiğini söylemiştir. Hannah Arendt bu bakımdan modern barbarlığın vahşi yüzünü "kötülüğün sıradanlığı" diye nitelemiştir (Arendt, 2009). Buna ek olarak atom bombasını yapan bilim insanlarının başındaki isimlerden Oppenheimer da daha büyük kötülükleri önleme "rasyonalitesi" (savaşı bitirmek) adına tarihin en ölümcül bombasını yapmıştır. Tarihsel süreçte yaşanan Hiroşima ve Nagazaki'nin atom bombalarıyla bombalanması gibi acı tecrübeler ilerleme ve aydınlanmacı değerlerin tekrardan sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan, yakın dönemin önemli filozoflarından Heidegger (1889-1976), teknolojiye yaşanan gelişmelerin pratik fayda getirmekten ziyade, giderek insanlığı tehdit eden bir hale bürünmesinden bahsetmiştir (Heidegger, 2005).

Yasin Aktay'ın ifadeleriyle aktaracak olursak: "Bugün Aydınlanmaya yüklenen bütün olumlu anlamlarıyla birlikte, aydınlanmış bir dünyanın, dünyanın önemli bir kısmının karanlıkta kalma pahasına sağlanabildiği görmezden gelinmeden aydınlanma edebiyatı yapılamamaktadır" (Aktay, 2000: 111). Bu bağlamda, aydınlanma kavramının karmaşık ve çelişkili doğasını vurgulayan derin bir eleştiri sunmaktadır. Bu perspektifinden yola çıkarak, aydınlanma, tarihsel olarak bilim, akıl ve ilerleme adına insanlığın karanlıktan çıkışını sembolize etmektedir. Ancak, Aktay'ın belirttiği gibi, sürecin maliyeti dünya üzerindeki birçok toplum ve kültür için ağır olmuştur. Aydınlanma, Batı merkezli bir ideoloji olarak, kendi "evrensel" değerlerini tüm dünya üzerinde yayma iddiasında bulunurken, çoğu zaman yerel, etnik ve kültürel farklılıkları yok saymış, hatta bastırmıştır. Bu noktada dünyanın "aydınlanmış" bölümlerinin gelişimi, sıklıkla başka toplulukların marjinalleşmesi, sömürülmesi ve ihmal edilmesi pahasına gerçekleşmiştir. Bu durum, modern dünyanın yapısal eşitsizliklerini, sömürgecilik mirasını ve küresel adaletsizliği sosyolojik bir lensle incelememiz gerektiğinin altını çizmektedir.

3. Modern Devrimlerin Neticesi Olarak: Sekülerleşme

Modernite ve sekülerleşme kavramları sıklıkla birlikte ele alınmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu iki süreç birbirinden tamamen bağımsız kavramlar olmamakla birlikte birbirlerinin aynısı da değildir. Fakat modernitenin, sekülerleşme süreçlerine etkilerini günümüzde yadsımak mümkün değildir. Örneğin Messiri (1997), modernite ile sekülerleşme arasında temel bir birlik olduğunu düşünmektedir (Messiri, 1997: 56). Haccac Ali'ye (2017) göre modernite, bireyi tanrı ve tabiat karşısında özgürleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca ona göre modern dünyanın temellerini ve sorunlarını ortaya koyan seküler akıl olmaktadır (Ali, 2017: 16).

Ayrıca Messiri, modernist paradigmanın tamamen yeni bir olgu olmadığını, bunun Irving Kristol (İnsanı ilahlaştıran dini görüş olarak sekülerizm); Agnes Haller (panteist bir görüş olarak sekülerizm); Max Weber'in (dünyanın inanç kaybı olarak sekülerizm), ve Zygmunt Bauman (zorlayıcı bir modernleşme ve ahlaki kayıtsızlığın toplumsal ürünü olarak sekülerizm) gibi Batılı entelektüeller tarafından da ortaya konulduğunu ifade etmektedir (Messiri; aktaran Ali, 2017: 28).

En temelde sekülerleşme, modernleşme ile birlikte sosyal yaşamın dinden arındırılması olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım eksik kalabilmektedir. Besim Dellaloğlu ise sekülerleşmeyi, süreç olarak değerlendirilmeye birlikte, dünyevi öğelerin sosyal yaşamda rollerinin artması, uhrevi öğelerin rollerinin azalması olarak tanımlamaktadır (<https://www.perspektif.online/sekulerlesme-nedir/>). Volkan Ertit (2020) de aynı şekilde, sekülerleşmeyi bir süreç olarak ele almakla birlikte doğaüstü alanı geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. Ona göre, "Sekülerleşme, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğaüstü alanın, yani dinin, dinimsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin

bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması demektir” (Ertit, 2020: 47). Bu noktada sekülerleşme değerlendirmesini sadece semavi dinleri ele alarak değil, dinin de parçası olan doğaüstü alanı içerecek şekilde inanışları, dinimsi yapıları, halk inançlarını değerlendirdiği görülmektedir.

Steve Bruce ve Thomas Luckmann gibi toplumbilimciler, endüstrileşen toplumlardaki değişimlere Durkheim’cı bakış açısıyla yaklaşmış, sekülerleşme sürecini işlevsel olarak bir kopuş, dinin sosyal hayattaki merkezi rolünün kalkması olarak değerlendirmişlerdir. Bu bakış açısında din, tek başına inançlarla sınırlı değildir. Hayatın doğal sürecindeki doğum, ölüm, evlilik gibi çeşitli aşamalarındaki ritüeller ve törenlerle ilgili işlevsel tarafların gittikçe yitirilmesi durumlarını da ortaya koymaktadırlar (Küçükcan, 2005: 111).

Mary Douglas’da (2021), ritüelleri bireylerin kendi topluluklarını anlamalarını sağlayan, insanlar arası ilişkilerin temel nitelikleri olarak tanımlamaktadır. Hartmut Rosa’da ritüellerin, yatay ve dikey (sosyal çevre ve varlık âlemi) boyutlarını vurgulayarak insanları inşa etmesindeki öneminden bahsetmektedir (Rosa, 2019: 173). Byung-Chul Han (2020: 14) da Ritüellerin Yok Oluşuna Dair çalışmasında ritüellerin yaşamı istikrarlı hale getirdiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte Han, sosyal antropolog Mary Douglas’a atıfla çağımızın önemli problemlerinden biri olarak ortak sembollerin toplumda azalmasından, ritüellerin yok oluşu ile birlikte bir arada olma halinin baltalandığını ve toplulukların atomize oluşuna dikkat çekmektedir (Han, 2020: 14). Anthony Giddens (2010), geleneksel ritüellerin bireyleri hayattaki varoluşsal sorunlarla ilişki kurabilmesinde toplumda önemli işlevleri olduğundan fakat modern dönemde güncel toplumsal meselelerinde ritüellerin nispeten eksik kalmaya başladığını ifade etmektedir. Kısacası farklı disiplinlerden birçok isim, sekülerleşme sürecinin din veya inanışların getirmiş olduğu, ritüellerin, toplumdaki işlevlerinin giderek kaybolmaya başladığını vurgulamışlardır.

Ziyaüddin Serdar’ın (2010) “postnormal zamanlar” olarak da tanımladığı zamanları sekülerleşme sürecine gönderme olarak okuyabiliriz. Ona göre postnormal zamanlar, normal olan her şeyin buharlaşmasından, eski inanışların giderek yok oluşundan ve yenilerinin de hiçbir anlam ifade etmemesinden bahsetmektedir. Özellikle geleneklerin, değerlerin modernite ile yok oluşundan araştırmacılar, edebiyatçılar tarafından bahsedilmiştir. Örneğin, Oğuz Atay bireyin modern sistem karşısındaki kırılma halini Tutunamayanlar’da tasvir etmektedir. Roman’daki ana karakter, hayat karşısında kırılma, dağılan ve tutunacak bir şey bulamayan “bireyi” temsil etmektedir (Ecevit, 2021). Bu noktada insanın kendi yaşamına neyin anlam ve değer kattığını aramak temel meselesi olarak karşımıza çıkar. İbrahim Kalın’a göre (2024: 17) modern birey, bir inanca, anlama, geleneğe tutunamamakta çünkü, bürokratik kapitalist hız ve hız kültürü, tutunacak dallar bırakmamaktadır. Ona göre; Aydınlanma düşüncesi yeni dünyanın temel değerlerini kurmak adına, temel geleneklerden, değerlerden kurtulmakla övünmektedir. Byung-Chul Han (2024) Anlatının Krizinde de değindiği üzere geleneklerin ve anlatıların, geçmişi ve geleceği bir araya getirerek insana süreklilik sağladığını, modern dönemde insanların bu sürekliliği yitirdiğini ifade etmektedir. Hüsamettin Arslan da günümüz dünyasında sosyal bilimlerin “teknik” formlara dönüşmesini eleştirmiş, sosyal bilimlerin felsefe, tarih, teoloji gibi alanlara bigane kalarak “sosyal bilimden” bahsedemeyeceğimizi ifade etmiştir. Bu noktada entelektüel bir yönelim de olan sosyolojinin en önemli aurasının ve kontekstinin bu köklü gelenekler, inançların olduğunu vurgulamıştır (Arslan, 2023: 26-31). Örneğin günümüzden açıklayacak olursak insanlığın anlatısının Darwin’in evrim teorisi üzerinden teknik biçimde açıklanma çabaları tek başına insanlığın hikayesini açıklayamamaktadır. Ancak buna karşın çeşitli dini inanışlarda yer alan Âdem ve Havva anlatısı, insanlığın hikâyesi olarak farklı biçimlerde de olsa yer alarak, insanlığa bir anlam verebilmektedir. Âdem İnce’nin (2021) Varoluşun Tınısı’nda da temas ettiği insanlığın hikayesi olarak Âdem ve Havva anlatısında, ağaç metaforu ve onun temsil ettiği bilgi/iktidar, şeytanın yasaklı ağaçla bütünüyle aşkınlıktan arındırılmış seküler bilgiyi vaat ederek insanın kandırılması durumu nakledilmektedir. Ona göre bu anlatının devamlarından biri olarak görülen modernite süreci, insanın mutlak anlamda, kontrolsüz biçimde değerlerden arındırılarak dünya

üzerinde hâkimiyet kurmasına yol açmış, böylece insanın “tınısı” bozulmuştur. Bu noktada, anlatsızlaştırılmış enformasyon toplumunda, bireylerin “hakikat” kriziyle de karşı karşıya kaldığı yazarlar tarafından ifade edilmiştir. Bu bakımdan, Byung-Chul Han’a göre yeni nihilizm, enformasyon toplumunun bir semptomu olarak da karşımıza çıkmaktadır (Han, 2023a: 48). İbrahim Kalın da (2008: 93-106) bireyin “benliği” nin ancak dışa, “aşkın” olana yöneldiği oranda varolabileceğini ifade etmektedir. Modernite ve bilimcilik anlayışıyla, aşkın bilginin önemsizleştirilmesi, gündelik yaşamın tek başına teorilerle açıklanmaya çalışılması, bilgilerin faydalı-faydasız (enformatik) şekilde artışı gibi değişimler, bilgilerin profanlaşmasını yani hakikatin düşüşünü de beraberinde getirmiştir.

4. “Büyük Anlatıların Sonu” Olarak: Postmodernite

Modernite sonrası aşama olarak da adlandırılan postmodernite’nin tanımı konusunda belirsizlikler vardır. Her yazar ve teorisyen modernite sonrası aşamayı kendi bakış açısından belirli taraflarına ağırlık vererek tanımlamaya çalışmaktadır (Fukuyama, 1993: 13-52). Postmodernite’nin en basit mesajının ise: “Ne olsa gider” ya da “ne olsa uyar” (anything goes) sloganına dayalı olduğu ifade edilmektedir (Heller ve Feher, 1993: 200). Bu bakımdan da post-modernizm, kendisiyle ilişkili tanımlama yapılına direnen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Postmodernizm, genellikle basit olarak modernizmden sonra, ya da modernizmden kaynaklanan sorunların aşılma çalışması anlamına gelir. Bununla birlikte postmodernizme atfedilen genel ilkelere bakıldığında; çoğulcu topluluk, etnik azınlıklar, kültürel çeşitlilikler ve çok sesliliğe değer vermesi olarak sıralanmaktadır (Alpay, 2020: 36). Foucault, Derrida gibi düşünürler sözcüklerin, sanatın, bilginin iktidar biçimlerini sorgulamışlar ve yapı söküme uğratılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte postmodernistler, nesnel gerçekliği ve hakikat kavramlarını da sorgulamışlardır. Düşünürlere göre yeni aşamada tek bir hakikatten söz edilememektedir, her şey öznenin bakış açısına göre değişebilmektedir. Postmodern bir dönemde hakikatin yittiğini, gerçekliğin temsilleri yerine temsillerin temsilleri yapılmakta ve her şeyin göstergelere dönmesinden de bahsetmişlerdir. Postmodern entelektüeller için bilginin artması, hakikate yaklaşıldığı anlamına da gelmemekte ve herhangi bir yorumun diğer yorumlardan üstünlüğü iddia edilememektedir (Alpay, 2020: 36-39).

Baudrillard da bu bağlamda postmodern dönemde “daha ve daha fazla bilginin ve daha ve daha az anlamın olduğu bir dünyada yaşıyoruz” (1981: 79-80) ifadesiyle hakikatin giderek önemsizleşmesine vurgu yapmıştır. Postmodernist literatürde değerlendirilen isimlerden biri olan Lyotard (2014: 31) ise, bilim, teknoloji ve ilerleme konularına şüpheyle yaklaşmış, bilgilerin geçerlilik iddiasını eleştiriye tabi tutmaktadır. Lyotard, modernistlerin ortaya koyduğu bilimsel, pozitivist metodu kabul etmemiş, aklın nesnelliği ve toplumun hakikatini yasalarla ortaya çıkarılması potansiyelini reddetmiştir (Slattery, 2007: 448). Ayrıca Lyotard, bilimsel gelişmelerin bütünüyle insani ilerlemeler olarak değerlendirilmemesi gerektiğini aksine çok kez de huzursuzluklara da yol açtığını da ifade etmektedir. Bu bakımdan bilimsel gelişmelerin insanlığı aydınlatmaktan ve refahı genişletmekten çok zengin ve yoksul arasında ayrımlara sebebiyet vermesinden bahsetmektedir.

Lyotard, “Birinci Dünya”nın, “Üçüncü dünya”yı sömürmesine doğru sistemin ilerlediğinden, duyguların bir kenara itilerek, verimlilik bakış açısıyla iflas ettirilen süreç olarak moderniteyi yorumlamaktadır. Bununla birlikte Lyotard, postmodern durum isimli çalışmasında, bilimin “anlatı”larla çatışma içerisinde olduğunu, anlatıların bilim tarafından masal olarak yargılandığını vurgulamaktadır (Kızılcılık, 2019: 247-250). Lyotard postmodern durum isimli çalışmada modern dönemin meşrulaştırıcı “büyük anlatıları” na karşı çıkmış bilim vasıtasıyla insanlığın ilerlemeci fikri mantığını sorgulamıştır. Bu bakımdan postmodern endüstri toplumunda “büyük anlatılar”ın (büyük boy teorilerin) güvenilirliğinin kalmadığını ifade etmiştir (Lyotard, 1990: 50).

Bu bağlamda Lyotard’ın eleştirilerini, modernitenin ve ilerlemenin vaatlerini yeniden değerlendirme fırsatı olarak görülebilir. Bilim ve teknoloji, insanlık için önemli faydalar sağlasa da

bu onların toplumsal sonuçları üzerine derinlemesine düşünmek gerekliliğinde fayda görülmektedir. Ekonomik eşitsizlikler, kültürel sömürü ve duygusal yabancılaşma, modernitenin getirdiği sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunların üstesinden gelmek için, bilimin ve teknolojinin, ahlaki temellerinin oturtulması, toplumsal etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, daha adil ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeye yönelik yeni yollar aranması gerektiği yönünde çıkarımlar yapmak mümkündür. Lyotard'ın postmodern eleştirileri, bize büyük anlatıların ötesine geçme ve çeşitliliği, çokselsliliği ve farklılığı kucaklama imkânı sunmaktadır. Bu, toplumsal ilerlemeyi sadece teknolojik veya ekonomik terimlerle değil, aynı zamanda kültürel zenginlik, sosyal adalet ve etik değerler açısından da değerlendirmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

5. Hakikatin Önemsizleşmesi: Post –Truth

Hakikatin önemsizleşmesi ise, gerçek ile onunla ilişkili olarak yargıların arasında uyumsuzluğunun umursanmaması durumudur. Kısacası hakikatin düşüşüdür (Alpay, 2020: 28). Bu kavram özellikle 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmesi ile popülerleşmiş, dönemin “sihirli sözcüklerinden” (McIntyre, 2018) biri olarak çeşitli akademik sahalarda, farklı yönleriyle ele alınmıştır. Her ne kadar çalışma kapsamında Türkçe çevirisi olarak hakikatin önemsizleşmesi olarak ele alınsa da çeviri konusunda bir görüş birliği yoktur. Ancak post truth kavramı olarak Oxford Sözlüğü'nün bir sıfat olarak ele aldığı ifade edilmektedir (Alpay, 2020: 29).

Oxford sözlüğüne göre post-truth: “nesnel olguların, kamuoyunu oluşturmada, duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olması durumu” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2016). Bu bağlamda, Oxford Sözlüğü'nün post-truth için verdiği tanım, günümüzün bilgi ve iletişim dinamiklerine ışık tutar niteliktedir. Bu, özellikle sosyal medya ve dijital iletişim araçlarının hızla yaygınlaştığı bir dönemde, bilginin nasıl üretildiği, paylaşıldığı ve tüketildiği üzerine ciddi sorular ortaya koymaktadır. Bu tanımdan hareketle, post-truth dönemi, gerçeklerden çok, bireylerin neye inanmak istedikleri veya neyi hissettikleri tarafından yönlendirilen bir kamusal tartışma ortamı olarak görülebilir. Bu durum, siyasi liderlerin, medya kuruluşlarının ve diğer kamuoyu aktörlerinin, nesnel gerçeklerden bağımsız olarak, belirli bir söylem (narrative) veya ideolojiyi destekleyen bilgileri öne çıkarmalarına olanak tanımaktadır. Bu da kamuoyunun, belirli bir konu hakkında tamamen farklı ve çoğu zaman çelişkili "gerçeklikler" oluşturmasına yol açabilmektedir. Byung-Chul Han bu noktada dolaşıma ne kadar çok enformasyon sokuluyorsa, dünya bir o kadar muğlak hale gelmektedir demektedir. Ona göre enformasyon yığınları karanlığa ışık tutamamaktadır (2023b: 48). Bu noktada Han, büyük veri yığını içerisinde insanlığın dayanak noktası bulamadığını, hakikatin krizini de ifade etmektedir.

Post-Truth'un kavram olarak ilk kullanımına bakıldığında, 1992 yılında Sırp kökenli Amerikalı oyun yazarı Steve Tesich'e ait olduğu bilinmekle birlikte, daha çok Ralph Keyes tarafından 1994 'te ele alınan “Post-Truth” makalesi ile popülerliğini kazandığı belirtilmektedir (Özkaya, 2020). Keyes'in makalede kavram özelinde durduğu noktanın “gerçekliğin önemini yitirilmesi” olarak tanımlama yapmaktadır. Yalın Alpay da, post-truth kavramını, hakikatin yitimi olarak ele almakla birlikte, hakikat ve gerçekliğin yerini duyguların öne çıkarılması olarak belirtir (Alpay, 2020). Bu kavram postmodern düşüncenin sonucu ortaya çıkmış, post modern düşünce felsefesinde yer alan, hakikatin sorgulanması, modernitenin düzenli şekilde ilerlemeci anlayışını reddetmesi ortak noktalar olarak sayılmaktadır (Harman, 2011). Thomas Bauer'e göre hakikat kavramından bahsedilirken bunun için gayret gösterenlerin tek bir gerçekliğin olabileceği ve gerçekliğin açıkça ortaya konulabileceği konusunda ısrar edenlerin ise çeşitli dine mensup kişiler olduğunu ifade etmektedir. Çünkü onlara göre farklı bakış açıları belirsizlikleri arttırdığı için, belirsiz dünya görüşü kabul edilemezdir. Örneğin Calvin'e göre İncil açıktır, hayatın çeşitli aşamalarında herhangi bir boşluk bırakmaz. Bu noktada müphem durumu önlemek için iki yola başvurulur;

1- Bir şeyin tek anlamı vardır ve bunu kabul eden bakış açısı

2- Hiçbir anlamı yok ise o var olamaz bakış açısı

Bauer ikinci aşamayı kayıtsızlık olarak isimlendirir. Bir şeyin anlamının (meaning) olmaması tüm yorumların eşit derecede geçerli olabileceğini göstermektedir. Bütün anlamlar eşit derecede geçerliyse, konuyla ilgili olan anlam, önemini (importance) kaybeder (Bauer, 2022: 44-47). Bu durum aslında post-truth olgusunu, kayıtsızlık halini de işaret edebilmektedir.

6. Sonuç

Her ne kadar post-truth ve sekülerleşme farklı kavramlar olsa da, modern toplumların dinamiklerinde birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Modernizmin getirdiği sekülerleşme, dinin toplumsal yaşamdaki rolünün azaldığı bir süreç olarak görülmekte, post-truth kavramı ise günümüzde oldukça popülerleşen siyasi bir kavram olarak karşımıza çıksa da gündelik meselelerimize de uyarlanabilecek bir kavramdır. Özellikle enformasyonun kitle iletişim araçları ve teknolojik gelişmelerle yoğun artış gösterdiği bir zamanda, bireylerin bilgiyi filtreleme ve sorgulama kapasitesinin çeşitli kısıtlara tabi olması durumu sekülerleşme sürecini beslemekte; bireylerin büyük veri kümesi ile baş edememesi sonucunu doğurmakta; bu da bir kayıtsızlık haline işaret etmektedir.

Bunlarla birlikte sekülerleşme sürecini dini öğretilerin (pratikler, ritüeller, sosyal yansımalar) azalması durumu olarak değerlendirirsek aslında bir yönüyle de hakikatin önemsizleşmesi ile paralel süreçleri ifade edebilmektedir. Ama öte yandan, sekülerleşmeyi modernite/bilim/aydınlanma üzerinden değerlendirirsek postmodernitenin sonucu olarak post-truth olgusu bunun tam karşısında da yer alabilmektedir. Kısacası sekülerleşmeyi tanımlarken dinden uzaklaşma olarak değerlendirildiğinde post-truth yani hakikatin önemsizleşmesi bunu besleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat sekülerleşmeyi bilime/gerçek bilgiye, hakikate ulaşma açısından değerlendirirsek o zaman sekülerleşmeye karşıt olarak post-truth kavramını düşünebiliriz. Aslında burada işi karıştıran kavramın "truth" yani hakikat olduğunu ve onu nasıl açıkladığımızla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernite de hakikat bilimle şekillenmekte, pre-modern dönemde ise hakikat dinle şekillenmektedir.

Ayrıca post-modern çağda özellikle kitle iletişim araçlarının gelişimi, bilginin enformasyona dönüşüm sürecine bakıldığında hakikatin değersizleşmesini görebilmekteyiz. İnanç açısından da süreç okunduğunda, inancın, bilginin faydasız tarafını kısıtladığını bilmekteyiz buna karşın; modernitenin seküler bilgilerine bakıldığında aşkınlık kısıtlanmaktadır. Günümüzde enformasyonun faydalı-faydasız şekilde artışı, bilgilerin aşkınlıktan arındırılarak insanı inşa eden yönünün de kalmamasına yol açmıştır. Bu durum bilgileri profanlaştırmış, tam olarak post-truth'un muhtevasında yer alan hakikatin önemsizleşmesini de beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, post-truth çağında inanç ve sekülerleşmenin anlaşılması, toplumsal teori ve pratiğin temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Bu dönem, bireylerin ve toplumların gerçeklik, bilgi ve inançlarını nasıl algıladıkları ve bu algıların sosyal düzen ve kimlikler üzerindeki etkileri açısından derinlemesine analizler yapmayı gerektirmektedir. Bu çalışma, söz konusu karmaşık ilişkileri ve dönüşümleri anlamlandırmaya yönelik bir çaba olarak görülebilir.

Etik onam: Bu çalışmada etik kurul onayı gerekli değildir.

Yazar Katkıları: *Konsept:* K.A.F., *Literatür Tarama:* K.A.F., *Tasarım:* K.A.F., *Veri toplama:* K.A.F., *Analiz ve yorum:* K.A.F., *Makale yazımı:* K.A.F., *Eleştirel incelenmesi:* K.A.F.,

Çıkar Çatışması: Yazar(lar) arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansal Destek: Finansal kaynaklar, katkı sağlayan kurum, kuruluş yoktur.

Not: Yapılan çalışma doktora ders sürecinde ödev olarak hazırlanıp sunulmuştur.

Teşekkür: Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN, Doc. Dr. Adem İNCE, Dr. Necdet SUBAŞI, Öğr. Gör. Mustafa ŞAHİN.

Kaynaklar

- Aktay, Y. (2000). Modernitenin Aydınlanma Vehmi. *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*. Sayı: 11, ss. 103-112.
- Alpay, Y. (2020). *Yalanın Siyaseti Post Truth*. 7. Baskı, İstanbul: Destek Yayınları.
- Arendt, H. (2009). *Kötülüğün Sıradanlığı, Adolf Eichmann Kudüs'te*. (Ö. Çelik, Çev.) İstanbul: Metis
- Arslan, H. (2016). Nisbet'in 'sosyolojik düşünce geleneği'ne derkenar: Etik cemaat. R. Nisbet, *Sosyolojik düşünce geleneği (4.b.) (ss.9-45)*. (Y. Kaplan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Baudrillard, J. (1981). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.
- Bauer, T. (2022). *Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*. (M. Kaya, Çev.) 3. Baskı, İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coates, W.H., White, H.V.&Schapiro, J.S.(1966). *The Emergence of Liberal Humanism*. New York, NY:Mcgraw-Hill Book
- Çiğdem, A., (2015). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douglas, M. (2021). *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Duman, F. (2006). "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. 61 (1): 118-151
- Ecevit, Y. (2021). "Ben Buradayım...": Oğuz Atay'ın biyografik ve kurmaca dünyası. İletişim.
- Ertit, V. (2020). *Sekülerleşme Teorisi*. Liberte yayınları: Ankara
- Esed, T. (1993) *Genealogies of Religion*, Baltimore: John Hopkins University Press; Talal Esed, *Formations of the Secular: Christianity, İslam, Modernity (Türkçesi Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2016)*
- Fukuyama, F. (1993) *Tarihin Sonu Mu?*, (Y. KAPLAN, Çev.) Kayseri: Rey Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- Gönç-Şavran, T. (2011). *Klasik Sosyoloji Tarihi İçinde. Bilim Olarak Sosyolojinin Doğuşu*. Suğur, S. (ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Habermas, J. (1990). *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje. Postmodernizm*. (Der. N. Zekâ), İstanbul: Kıyı Yayınları, ss.31-33
- Haccac Ali (2017). *Seküler Aklın Haritası Modernitenin Tanrısız Ütopya Arayışı*. 2. Baskı İstanbul: Mahya yayıncılık.
- Hamilton, P.(1996). "The Enlightenment and the Birth of Social Science" içinde Stuart Hall ve B. Gieben. *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Han, B. C. (2020). *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair Günümüzün Bir Topolojisi*. (Çev. Çağlar Tanyeri) İstanbul: İnka Kitap
- Han, B. C. (2023a). *Enfokrazi Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*. (Çev. M. Özdemir). İstanbul: Ketebe Yayınları
- Han, B. C. (2023b). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*. (Çev. Ç. Tanyeri) İstanbul: İnka Kitap

- Han, B. C. (2024). Anlatının Krizi. (Çev. M. Erşen). İstanbul: Ketebe Yayınları
- Harman, G. (2011). The Quadruple Object. Zero Books
- Heidegger, M. (2015). Teknik ve Dönüş, Özdeşlik ve Ayrım. (Çev. N. Aça), İstanbul: Phramakon Kitap.
- Heit H. (2018). "There are no Facts... ": Nietzsche as Predecessor of Post-Truth? *Studia Philosophica Estonica* 11(1), pp 44–63.
- Heller, A. ve Feher, F. (1993). Postmodern Politik Durum. (Ş. Arğın ve O. Akınhay, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- İnce, A. (2021). Varoluşun Tınısı Modernite ve Yaşama Sanatının Yitimi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2008). "Knowing the Self and the Non-Self: Towards a Philosophy of Non-Subjectivism", *Journal of Muhyiddin İbn Arabi Society* 43.
- Kalın, İ. (2024). İslam, Aydınlanma ve Gelecek. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2019). Çağdaş Sosyal Teorisyenler. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçükcan, T. (2005). Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 13, 109-128
- Lyotard, J. F. (1990). Postmodern Durum. (A. Çiğdem, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Lyotard, J. F. (2014). Coşku: Tarihin Kantçı Kitiği. (E. Sarkartal, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- McIntyre, L. C. (2018). Post-truth. MIT Press Essential Knowledge Series.
- Oxford Dictionaries (2016). Post-truth. <https://www.lexico.com/en/definition/post-truth>
- Parlak, A. (2022). Protestan Reformunun Meydana Gelmesinde Etkili Olan Toplumsal, Siyasi ve Ekonomik Faktörler , *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, sayı: 56, s. 7-49
- Rosa, H. (2019). Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World. Polity.
- Schwartz, P. And J. Ogilvy (1979). The Emergent Paradigm: Changing Patterns of Thought and Belief. Analytical Report 7 : Values and Lifestyles Program, Menlo Park, CA: SRI International
- Serdar, Z. (2010). "Welcome to Postnormal Times", *Futures* 42. 435-444
- Slattery, M. (2007). Sosyolojide Temel Fikirler, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Şahin, M. (2024). Akışkan Modernite ve Transhümanizm: İnsanlığın Yeni Sınırlarını Keşfetmek. *Journal of Social Perspective Studies*, 1(1), 3–13. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10928398>
- İnternet Kaynakçası
- Özkaya, A. (2020). Post truth (gerçeklik ötesi): yalanların gerçekmiş gibi sunulduğu bir dünyada, hakikatin anlamı nedir?, *Evrin Ağacı*. <https://evrimagaci.org/post-truthgerceklik-otesi-yananlarin-gercekmiş-gibi-sunuldugu-bir-dunyada-hakikatin-anlaminedir-8574> Erişim Tarihi: 22.12.2023
- <https://www.perspektif.online/sekulerlesme-nedir/> Erişim Tarihi: 21.12.2023